

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАТЬ ПРО ЛЮДИНУ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

УДК 37.032 (045)

Галина Васьківська, завідувачка лабораторії дидактики,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАТЬ ПРО ЛЮДИНУ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається актуальна проблема пошуку ефективних шляхів формування системи знань про людину в учнів старшої школи. Обґрунтовано доцільність поєднання сучасних концептуальних підходів у розв'язанні окресленої проблеми.

Ключові слова: система знань про людину, учні старшої школи, людинознавство, зміст освіти, концепція, методологічні підходи.

Літ. 8.

Галина Васьковская, заведующая лабораторией дидактики,
кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник,
Института педагогики АПН Украины,
г. Киев

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К СОЗДАНИЮ КОНЦЕПЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЗНАНИЙ О ЧЕЛОВЕКЕ В УЧАЩИХСЯ СТАРШИХ КЛАССОВ

В статье рассматривается актуальная проблема поиска эффективных путей формирования системы знаний о человеке в учеников старшей школы. Обоснована целесообразность объединения современных концептуальных подходов в решении очерченной проблемы.

Ключевые слова: система знаний о человеке, ученики старшей школы, человековедение, содержание образования, концепция, методологические подходы.

Galyna Vaskivska, Head of Didactics Laboratory, Ph. D. (Pedagogic)
Senior employee of a high-level scientific research,
Institute of Pedagogic NAPS of Ukraine

METHODOLOGICAL APPROACHES OF FORMATION CONCEPT THE CREATING A SYSTEM OF KNOWLEDGE ABOUT THE MAN IN THE HIGH SCHOOL STUDENTS

The article deals with the actual problem of finding effective ways of creating a system of knowledge about the man in the high school students. The expediency of combining modern conceptual approaches of solving the problems is substantiated.

Keywords: knowledge system of the person, the high school student, Humanology, content of education, a conception, methodological approaches.

Постановка проблеми. Соціальні, економічні зміни, що відбуваються у нашому суспільстві, потребують суттєвого перегляду освітнього процесу в навчальних закладах, виявлення суперечностей і їх подолання, а також нових концептуальних підходів до конструювання змісту освіти і підвищення якості навчально-виховного процесу. Для освіти, спрямованої на засвоєння сучасних знань, умінь і навиків, характерні інформаційні перевантаження, спричинені швидкими соціокультурними змінами і є наслідком її інтенсивного розвитку.

Останніми роками навчальне навантаження у старшій школі помітно зросло і поряд з іншими чинниками негативно позначається на здоров'ї учнів. Зменшення кількості навчальних годин з

деяких предметів за збереження обсягу навчального матеріалу призвело до збільшення домашніх завдань і, відповідно – перевтоми учнів. Ці та інші факти-негативи підтверджені результатами всеукраїнського опитування вчителів (вересень-жовтень 2011 р.), проведеного Інститутом педагогіки НАПН України спільно з Інститутом соціології НАН України за програмою дослідження “Молодь на порозі самостійного дорослого життя”. Було опитано 1066 учителів старшої школи в усіх областях країни і Автономній республіці Крим, що підтверджує валідність здобутих результатів, а отже, відображає реальний стан перевантаженості навчальних програм, недосконалості певних підручників і посібників тощо.

Перевантаженість навчальних планів освітніх закладів не дає змогу вчителям варіювати навчання, враховувати індивідуальні особливості учнів. Необхідно створити умови для зниження щоденного навчального навантаження шляхом раціонального використання резервів часу, скорочення навчального матеріалу, а також використання технологій, спрямованих на збереження здоров'я учнів і розвиток їхніх пізнавальних інтересів.

Система загальної середньої освіти має низку пріоритетних показників, значну кількість розроблених методик і програм, що заслуговують уваги педагогічної громадськості. Однак потреби сьогодення висувають до освіти вимоги, що пов'язані з актуалізацією цінності знань про саму людину. Основні проблеми освіти, що потребують вивчення, – орієнтація на професійну підготовку та застарілі уявлення про гармонійний розвиток людини, а не про цілеспрямовану всебічну підготовку її до майбутнього життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Зміст освіти розглядається у філософії, психології, педагогіці, соціології й ін. А. Авер'янов, Л. Берталанфі, Б. Беспалько, С. Гончаренко, В. Садовський, А. Уємов та ін. займалися формуванням системи наукових і навчальних знань; системно-структурним підходом до формування знань – П. Блонський, Т. Ільїна, В. Кузнецов та ін.; методологією системного дослідження – Б. Алексєєв, В. Алексєєв, В. Каратаєв, В. Краєвський, В. Тюхтін; системним діалектичним стилем мислення – І. Громов, І. Новак, С. Рубінштейн, Ю. Сенько, Л. Тихомирова та ін.; системністю знань – І. Зверев, Л. Зоріна, В. Кирилов, В. Кузьмін, К. Ушинський та ін.; синтезом та інтеграцією знань – Р. Арцишевський, М. Арцишевська, Б. Афанасьєв, І. Блауберг, Е. Юдін та ін.; цілісністю знань – В. Енгельгард, Б. Кедров, А. Степанюк, А. Урсул та ін.; педагогічними технологіями – В. Беспалько, Т. Ільїна, Г. Селевко, А. Уман та ін.; формуванням змісту освіти загальноосвітньої середньої школи – В. Краєвський, І. Лернер, В. Ледньов, О. Савченко, М. Скаткін та ін.; з'ясуванням механізмів розуміння – Г. Костюк, Г. Тульчинський та ін. На формування окремих положень дослідження значною мірою вплинули ідеї сучасних педагогів і психологів (А. Алексюк, С. Архангельський, Г. Бал, В. Бондар, Б. Гершунський, С. Гончаренко, А. Захаров, В. Ільченко, В. Кремень, І. Лернер, В. Мадзігон, Ю. Мальований, В. Паламарчук, І. Підласий, В. Раєвський, О. Савченко, М. Скаткін, А. В. Хуторської та ін.), а також Закон України "Про освіту", Державна національна

програма "Освіта" (Україна ХХІ століття). Проблема формування системи знань була і залишається однією з невід'ємних частин педагогічної теорії. Вона розглядалася багатьма видатними педагогами. Я. Коменський, спираючись на досягнення науки і філософії, свого часу запропонував шляхи розв'язання цієї проблеми у вченні про універсальну, всеохоплюючу систему знань – Пансофію. До цієї проблеми зверталися Д. Локк, І. Песталоцці, І. Гербарт, Ф. Дістервег, К. Ушинський, О. Острогорський, П. Каптерев, П. Блонський, Н. Крупська, О. Музиченко, І. Соколянський, Я. Чепіга, В. Сухомлинський, В. Давидов, М. Скаткін, І. Лернер, С. Гончаренко, В. Онищук, В. Паламарчук та ін. Окремі її аспекти розроблено у працях І. Бєха, Н. Бібік, В. Бондаря, М. Вашуленка, М. Євтуха, І. Зязюна, В. Кременя, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.

Мета статті – обґрунтувати створення концепції, що зумовлено необхідністю у сучасному глобалізованому світі здобуття універсальних знань, які дадуть змогу будь-кому орієнтуватися не лише у обраній професійній діяльності, а й у повсякденному житті.

Виклад основного матеріалу. Знання про людину презентовано в змісті загальної середньої освіти в таких формах, як: шкільні курси правознавства, громадянознавства, українознавства, історії, географії, анатомії, літератури та в розроблених на релігійній або філософській основі світоглядних курсах. Однак змістовий аналіз підтвердив, що ці знання про людину мають частковий чи однозначний характер, що не сприяє виробленню в учнів цілісного уявлення про людину як складноорганізовану систему, оскільки виконують інші освітні функції і слугують лише своєрідною емпіричною базою для вироблення на їх основі теоретичної моделі суспільства в цілому і людини зокрема.

Аналіз педагогічних можливостей з урахуванням ресурсу навчального часу дав змогу так визначити мету розроблення концепції формування системи знань про людину в старшокласників: сприяти вихованню самодостатньої особистості та створенню умов для її реалізації; сприяти узагальненню знань про людину, її ставлення до природи, себе, інших людей, суспільства, держави, а також знання відповідних норм; формувати елементи нової гуманітарної культури; виховувати людину-громадянина, яка інтегрована в сучасне суспільство, поважає права і свободи особи й зорієнтована на розвиток громадянського суспільства і правової держави; розвивати вміння здобуті знання використовувати для самостійної

орієнтації в суспільному житті для розв'язання пізнавальних і практичних завдань [3, 90].

Серед завдань, передбачених концепцією, такі: визначення основних напрямів міждисциплінарної інтеграції предметів гуманітарного і природничого циклів; формування цілісної картини світу на основі взаємозв'язку гуманітарних і природничих наук; створення моделі системи знань про людину; виявлення та опис фундаментальних дидактичних одиниць змісту гуманітарної і природничої освіти; змістове і методичне розроблення окремих дидактичних одиниць змісту гуманітарної і природничої освіти; створення методик формування системи знань про людину на основі предметів гуманітарного і природничого циклів; створення єдиної методики оцінювання ефективності природничо-гуманітарного знання; розвиток системного мислення учнів, орієнтованого на синтез різних знань, інтеграцію підходів, багатofакторне, міждисциплінарне усвідомлення проблем у контексті суспільних, екологічних, загальнолюдських аспектів; виховання здатності до критичного сприйняття, всебічної оцінки різних явищ з урахуванням їх соціальних, економічних, екологічних та інших характеристик; виховання ініціативної, творчої особистості, спроможної розв'язувати різноманітні практичних і духовних проблем. Актуальність постановки таких завдань ґрунтується на тенденціях розвитку систем освіти розвинутих країн, а також на системному, особистісно орієнтованому, комплексному, інтегративному, психосоціальному, аксіологічному, культурологічному, акмеологічному, компетентнісному, діяльнісному та синергетичному підходах.

Системний підхід спрямований на вивчення людини як цілісного складноорганізованого об'єкта, а специфіка в тому, що людина як предмет вивчення є онтологічно неоднорідною, проте функціонально єдиною системою.

Педагогічні дослідження формування знань вказують на потребу розглядати систему знань про людину в старшокласників усебічно. Отже, слід з'ясувати відповідні ознаки: субстанціональність елементів, що її становлять; структурність, що характеризується наявністю взаємозв'язків і відношень між елементами системи; функціональність, яка детермінує функціонування системи знань про людину як неподільного цілого. Системний підхід розглядається нами як загальнонаукова основа дослідження проблеми формування системи знань про людину у старшокласників. З позицій системного підходу цей процес передбачає виявлення його складових елементів, встановлення системоутворювальних

чинників і зв'язків між компонентами, визначення функцій системи в цілому.

Результатами *особистісно орієнтованого підходу* є розвиток мотивації до самореалізації, прагнення до збагачення і поповнення знань, усвідомлення необхідності щодо оволодіння цілісністю знань про людину в подальшому житті. Основою організації особистісно орієнтованого процесу формування системи знань про людину в учнів старшої школи є надання особистісного сенсу цінності цілісного знання про людину; створення розвивального пізнавального середовища для виявлення суб'єктивних можливостей кожного учня; організація співпраці і діалогового спілкування між суб'єктами процесу формування системи знань про людину.

Комплексний підхід як методологічна стратегія орієнтує на багатоаспектне міждисциплінарне пізнання складних різноякісних об'єктів, виявлення множинної причинної обумовленості і формування цілісного уявлення про об'єкт [1]. Основною функцією комплексного підходу є інтеграція різних якостей, властивостей, станів, модальностей буття людини, тобто інтеграція різних рівнів внутрішньої організації людини як індивіда, особистості, індивідуальності і суб'єкта. У процесі формування системи знань про людину здійснюється відхід від фрагментного, відокремленого бачення відтворення життя, натомість має місце наближення до комплексного аналізу, до зосередженості на взаємодіях, взаємопов'язаностях, взаємозалежностях.

За *інтегративного підходу* елементи змісту освіти стають цілісними, як результат – формуються системи знань різних рівнів – цілісність знань про соціальну (у т.ч. педагогічну), природну, космопланетарну дійсність; про предмет під час вивчення інтегрованих курсів чи окремих предметів з освітніх галузей. Цілісність знань досягається завдяки їх інтеграції на основі спільних для всіх предметів понять, за застосування методів і форм навчання, за контролю і корекції навчальних досягнень учнів. Міждисциплінарність тут відіграє особливу роль, бо розуміння сутності людини можливе за вивчення (крім тестування інтелектуально-образних ресурсів людини) гностично-перцептивно-афективної, діялісно-поведінкової і ціннісно-світоглядної складових її психічної активності. Творчість тут задіює всі аспекти психічної активності, адже вона продукується за високого рівня актуалізації (розвитку і гармонізації) [5, 421]. Отже, для конструювання освітньої системи потрібні особливі навчальні предмети (інтегровані курси), які об'єднують

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СТВОРЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ЗНАТЬ ПРО ЛЮДИНУ В УЧНІВ СТАРШОЇ ШКОЛИ

розмаїтість освітніх об'єктів. Інтеграція дасть змогу учням і вчителю реалізувати свої можливості, забезпечить вивчення фундаментальних об'єктів, відкриє учням вихід у суміжні теми інших навчальних предметів.

Система знань про людину в учнів основної школи може бути сформована за умови, якщо: у навчанні здійснюватиметься інтеграція знань людинознавчого, суспільствознавчого і природознавчого характеру, яка забезпечуватиме освоєння головних аспектів світоставлення людини: людина – людина, людина – суспільство, людина – природа; методика викладання курсу за вибором “Людинознавство” передбачатиме не лише теоретичне, а й духовно-практичне освоєння змісту навчального матеріалу, що сприятиме перетворенню здобутих знань у систему переконань; здійснюватиметься оптимальне педагогічне управління цим процесом, що сприятиме формуванню системи знань про людину в учнів основної школи і їхньої світоглядної культури.

Аксіологічний підхід у процесі формування системи знань про людину сприяє розкриттю значення особистісних цінностей як стрижня людини. Особистісні цінності постають як смислові регулятори життєдіяльності людини, водночас відбувається ефективний розвиток ієрархії особистісних цінностей як найвищих смислів буття людини. З одного боку, система ціннісних орієнтацій виступає як вищий контрольний орган регулювання всіх побудованих активності людини, визначаючи прийнятні способи їх реалізації. З іншого – як внутрішнє джерело життєвих цілей людини, яке ніби тестує все на предмет важливості, наділяючи цю важливість особистісним смислом. Отже, в основі становлення цінностей у процесі формування системи знань про людину в учнів старшої школи лежить особистісне самовизначення, що має ціннісно-смислову природу, активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на тій основі сенсу свого власного існування. Ціннісно-смислова сфера є однією з найважливіших потреб людини, задоволення якої визначається здатністю взяти на себе відповідальність, вірою у власну здатність здійснювати контроль над своєю долею.

Культурологічний підхід процесі формування системи знань про людину сприяє використанню сукупності методологічних прийомів, які забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального і психологічного життя, зокрема сфери освіти й педагогіки, через призму системоутворювальних культурологічних понять: культура, культурні

зразки, норми і цінності, побут і спосіб життя, культурна діяльність та інтереси. Отже, розглядається система знань про людину на широкому соціокультурному фоні, вивчаються загальні закономірності розвитку культури людини і суспільства, принципи їх функціонування, взаємозв'язки і взаємозалежності.

Акмеологічний підхід відіграє інтегративну роль у здійсненні комплексного дослідження і відтворення цілісності людини. Індивідуальні, особистісні і суб'єктно-діяльнісні характеристики вивчаються в єдності, в усіх взаємозв'язках задля акме- і самоіснування [6, 36]. Тобто, акмеологічний підхід сприяє перетворенню наявного рівня розвитку людини як цілісності у більш оптимальний, найвищий. Без знань неможливо формувати ні вміння і навички, ні компетентності. Спочатку знання, які мають бути системними, спрямованими не задля накопичення інформації, подекуди зайвої, а для набуття знань, необхідних для становлення учня як особистості.

Компетентнісний підхід не заперечує значення знань, але акцентує увагу на здатності їх використовувати. Цей підхід, на думку В. Болотова [2] і В. Серікова [8, 8–14], визначає пріоритетним не поінформованість учня, а вміння розв'язувати проблеми, що виникають за певних ситуацій: у пізнанні й поясненні явищ дійсності; при засвоєнні сучасних технологій; у взаєминах з людьми, в етичних нормах; у практичному житті; в естетичному поцінуванні; при виборі професії й оцінюванні своєї готовності до навчання; за необхідності розв'язувати особисті проблеми: життєвого самовизначення, вибору способу життя тощо. З позицій цього підходу визначення цілей формування системи знань про людину в учнів має передувати добору цих знань: спочатку треба з'ясувати, для чого потрібні певні знання, а потім уже добирати зміст, освоєння якого дасть змогу одержати бажані результати.

Діяльнісний підхід за формування у старшокласників системи знань про людину спрямовує організацію їхньої навчально-пізнавальної діяльності. Завдання вчителя – застосовувати адекватні технології навчання, керуючись поставленими цілями і передбачуваними результатами. На різних етапах уроку слід реалізувати компоненти діяльності, описані О. Леонтьєвим [7]. Діяльнісний підхід ґрунтується на положенні про те, що психіка людини нероздільна з її діяльністю і діяльністю обумовлена. Водночас діяльність розуміється як запланована активність людини, що проявляється у процесі її взаємодії з навколишнім світом. Така взаємодія полягає у розв'язуванні життєво

важливих задач, які визначають існування і розвиток людини. Отже, навчання це не лише накопичення знань, а й формування уміння діяти. Перефразувавши П. Гальперина, зазначимо, щоб навчитися щось робити, слід дізнатися, як саме це можна зробити. Тож мета навчання – навчити діяти, зробивши знання засобом навчання дія. Наразі використання діяльнісного підходу до формування знань про людину в учнів старшої школи здійснюється через систему “наука – знання про людину” у процесі пізнавальної діяльності.

Основою синергетичного підходу до формування системи знань про людину в старшокласників є дослідження в галузях нейрофізіології, біології, психології, філософії і методології науки, які сприяли розвитку концепції життєдіяльності людини як системи синергетичного рівня, цілісність якої зумовлена процесами самоорганізації, характерними для відкритих систем. Тут людина розглядається як відкрита і динамічна система. Методологічна цінність синергетики в тому, що її методи дають змогу вивчати загальні закономірності поведінки систем будь-якого походження. Тобто, синергетика має відігравати роль *метанауки*, яка враховує і вивчає загальний характер тих закономірностей і залежностей, що їх часткові науки вважають своїми. З огляду на викладене, зазначимо, що реалізація синергетичного підходу створить освітнє середовище, за якого об’єднуються не лише інші підходи, а й розрізнені знання про людину.

Висновки. Реалізація окреслених підходів поєднає наукове, практичне, світоглядне підґрунтя загальноосвітніх предметів. Інваріантний (базовий) компонент їх змісту сприятиме формуванню в учнів уявлень про об’єктивний світ. Варіативна частина змісту освіти забезпечить поєднання активності і творчості учнів з прикладними аспектами фундаментальних знань,

які формуватимуться з урахуванням запитів учнів, профілів навчання в школі. З огляду на вікові психологічні особливості, наша концепція може бути максимально ефективно реалізована у процесі навчання учнів старшого підліткового віку – з урахуванням усіх її аспектів, чинників [4]. Отже, система знань про людину може бути сформована на основі низки наукових предметів, знання кожного з яких є внеском у розв’язання окресленої проблеми не відокремлено, а у взаємодії. Тож синергетична складова сукупності різних видів взаємообумовлених і взаємозалежних знань, умінь і навичок забезпечить оптимальну успішну практичну життєдіяльність.

1. Бодалев А.А. О комплексном подходе Б.Г. Ананьева к изучению человека [Текст] / А.А. Бодалев // Мир психологии. – 2005. – №4. – С. 191 – 196.

2. Болотов В.А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе [Текст] / В.А. Болотов // Педагогика. – 2003. – №10. – С. 17 – 23.

3. Васьківська Г.О. Дидактичні умови формування системи знань про людину і суспільство [Текст] / Г.О. Васьківська // Молодь і ринок. – 2007. – № 5 – 6 (28 – 29). – С. 88 – 92.

4. Васьківська Г.О. Роль природничо-гуманітарних наук у процесі формування системи знань про людину [Текст] / Г.О. Васьківська // Рідна школа – 2010. – №9 (969). – С. 36 – 40.

5. Вознюк О.В. Педагогічна синергетика: генеза, теорія і практика : монограф. [Текст] / О.В. Вознюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 708 с.

6. Деркач А.А. Акмеология в вопросах и ответах: учеб. пособ. [Текст] / А.А. Деркач, Е.В. Селезнева. – М.: Изд-во Моск. психосоциальн. ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2007. – 248 с

7. Леонтьев А.Н. Избранные психологические произведения: В 2-х т. [Текст] / А.Н. Леонтьев. – Т. 2. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.

8. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии [Текст] / В.В. Сериков. – Волгоград: Перемена, 1994. – 152 с.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013

*“Давай настанови тільки тому, хто шукає знань, виявивши своє невігластво.
Роби допомогу тільки тому, хто не вміє виразно висловити свої заповітні думи.
Навчай тільки того, хто здатен, дізнавшись про один кут квадрата, уявити собі
решту три”.*

*Конфуцій
давньокитайський філософ*

